

O‘SMIRLIK DAVRIDA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARNING TARKIB TOPISHI

Yorboboyeva Iroda Baxriddinovna

Termiz Davlat Pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi
2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda kuzatiladigan psixologik xususiyatlar, ahamiyati va uning tarkibi yoritilib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: o‘smir, yoshlar, oila, ta’lim, avlodlar, hayot, psixologiya, imkoniyat.

O‘smirlar bilan ishlash eng dolzarb muammolardan biri bo‘lib kelgan. Bu muammoning yuzaga kelish sabablarini chuqur tahlil qilar ekanmiz, eng avvalo, tug‘ilgan bolaning uni dunyoga keltirgan shaxslarning kimligi, ikkinchi u qanday ijtimoiy muhitda tug‘ilib voyaga yetib ulg‘ayotganligiga e’tibor qaratishimiz kerak. O‘smir o‘zini asta-sekin katta shaxs deb his qila boshlaydi, lekin ko‘p odat va xususiyatlari bolalarcha bo‘lib qoladi. O‘smirlik davri insonni ulg‘ayishi bilan bog‘liq bo‘lib, bolalikdan kattalikka o‘tish davri bo‘lib hisoblanadi. Boshqa yosh davrlariga nisbatan o‘zining keskin kechishi, jadalligi va murakkabligi bilan ajralib turadi. O‘smirlikda “O‘tish davri” taxminan 5-8-sinflarga, 11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha oralig‘iga to‘g‘ri keladi. O‘smirlik davrining boshlanishi qiz bolalarda o‘g‘il bolalarga nisbatan 1-2 yil avvalroq boshlanadi. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o‘zgaradi. O‘smirning hayotida, ruhiyatida, tanasida fiziologik hamda ijtimoiy holatida o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. U endi “bola” emas, lekin hali ”katta” ham emas. Uning o‘z-o‘ziga va atrofdagilarga nisbatan bo‘lgan munosabatlari butunlay boshqacha xarakter kashf etadi. Uning qiziqishlari tizimi, ijtimoiy yo‘nalishi qayta shakllanadi. O‘z-o‘zini baholashi, qadryatlar tizimi o‘zgaradi. Uning uchun o‘z “men”i va shu “men”ning ahamiyati ortadi. Bu davrda o‘smir rivojidagi keskin o‘zgarishlar asosida fiziologik hamda psixologik o‘zgarishlar yotadi. Fiziologik o‘zgarishlar jinsiy etilishning boshlanishi, ikkilamchi jinsiy belgilarning paydo bo‘lishi bilan harakterlanadi. Organizmdagi o‘zgarishlar bevosita o‘smir endokrin sistemasining o‘zgarishlari bilan bog‘liqdir. Bu davrda ichki sekretiya bezlaridan biri gipofiz bezining funksiyasi faollashadi. Uning faoliyati organizm to‘qimalarining o‘sishi va muhim ichki

sekretiya bezlarining, ya'ni qalqonsimon bez, buyrak usti, oshqozon osti, jinsiy bezlar ishini kuchaytiradi. Natijada bola bo'yining o'sishi tezlashadi, jinsiy balog'atga etish jarayoni amalga osha boradi. Psixologik o'zgarishlar o'smirlik davrida kattalarga nisbatan agressiv munosabatning paydo bo'lishi, kattalarga nisbatan negativizm singari noxush xulqatvor alomatlari paydo bo'lishi mumkin. Bu xususiyat o'z-o'zidan kelib chiqadigan bevosita jinsiy etilish tufayligina emas, balki o'smir yashaydigan ijtimoiy shartsharoitlar, uning tengdoshlari bilan, kattalar bilan munosabati, maktab va oilasidagi egallab turgan o'rni bilan bog'liq bo'ladi. O'smirlik egosentrizmning shakllanishi-butun olam va uning qonuniyatlari unga bo'ysunishi kerakday fikrning paydo bo'lishiga olib keladi. Shuning uchun ham aynan o'smirlik paytida bolalar o'z ota-onalari bilan hadeb tortishaveradilar. Aniq bir to'xtamga kelolmasa ham tortishish biror fikrni izhor qilish ehtiyojining o'zi unga yoqadi. O'smirlik yuqorida ta'kidlanganidek qarama-qarshiliklarga boy davrdir. Bu davr "krizis" (inqiroz) davri deb ataydilar. To'g'ri tashkil etilmagan hayot sharoiti, ya'ni ota-ona va pedagoglarning o'smir rivojlanish qonuniyatlarini bilmasligi o'smir shaxsi shakllanishida krizisni keltirib chiqaradi. O'smirlik davrida bola kattalik va kichiklik orasida qoladi va kattalar tomonidan uni katta inson sifatida tan olinishini kutadi. Oila bolani o'rab turgan ijtimoiy muhitning eng muhim bo'g'inidir. Oilaning bola shaxsi shakllanishiga ko'rsatadigan ta'siri benihoyat kattadir. Aynan oilada shaxs birinchi hayotiy tarbiyani va tajribani oladi, dastlabki kuzatuvlarni o'tkazadi va turli vaziyatlarda o'zini tutishni o'rganadi. Ota-onalarning bolaga o'rgatadigan tarbiyasi aniq misollar bilan tasdiqlanishi juda muhim, shunda u kattalarda nazariya amaliyotdan farq qilmasligini ko'radi; aks holda ota-onasining salbiy misollariga taqlid qilishni boshlaydi. Ota-ona va o'qituvchilar uni katta inson sifatida tan olishlari, ayrim masalalarni u bilan maslahatlashishlari o'smirda kuzatilayotgan inqirozni hech qanday psixik zo'riqishlarsiz o'tishiga sabab bo'ladi. Buning uchun har bir ota-ona va pedagog o'smirlik davri va bu davrda o'smirda qanday munosabatda bo'lishni bilishlari juda zarur. Shunga qaramay, o'smirlik davridagi «tanglik»ni tushuntirishdagi nazariy fikrlar taraqqiyoti shunday umumlashmani yuzaga keltiradiki, unga ko'ra, o'smirlik davrining namoyon bo'lishi va o'tishi hayotdagi ijtimoiy shart-sharoitlar, o'smirning rivojlanishi, uning kattalar olamidagi mavqeyiga bog'liq.

O'smirlar va kattalarning o'zaro munosabatlari o'zgaradi. O'smir avval bajonidil bajaradigan talablarga endi qarshilik ko'rsata boshlaydi. Uning mustaqilligini cheklashganda, vasiylik qilishganda, yo'naltirishganda, nazorat qilishganda, quloq solishni talab qilishganda, jazolashganda, uning qiziqishlari, munosabatlari va fikrlari bilan hisoblashishmaganda u xafa bo'ladi va norozilik bildiradi. O'smirda o'z qadrini bilish hissi paydo bo'ladi va u o'zini kamsitish, mustaqillik huquqidan mahrum qilish mumkin bo'lmagan inson deb biladi. Bolalikdagi kattalar bilan munosabat turi

o'zgaradi, uning o'z kattaligi darajasi haqidagi tasavvurlari bilan mos kelmay qoladi. U kattalar huquqini cheklaydi, o'zinikini esa kengaytiradi. Ishonch va mustaqillik namoyon etishga da'vo qiladi, ya'ni kattalar bilan ma'lum teng huquqlilikka va ularning shu narsani tan olishiga erishishga harakat qiladi. Tengdosh bolalarning asosiy tenglik holati mazkur munosabatlar muhitiga nisbatan o'smirda alohida qiziqish uyg'otadi, bu hol o'smirda yuzaga keladigan shaxsiy kattalik hissining etik mazmuniga mos keladi. O'smirda kattalarga nisbatan tengdoshlariga ko'proq tushunarliroq va yaqinroq bo'lgan qadriyatlar shakllanadi. Kattalar bilan muloqot tengdoshlar bilan muloqotning o'rnini bosa olmaydi. O'smir uchun tengdoshlar bilan muloqot u mustaqil harakat qilgan o'zining shaxsiy munosabatlari muhitiga ajraladi. U bunga haqqim bor deb o'ylaydi, o'z huquqlarini himoya qiladi, va aynan, shuning uchun ham kattalarning o'rinsiz, qo'pol aralashuvi xafagarchilik va norozilikka olib keladi. O'smirda bir tomondan tengdoshlar bilan muloqot qilish va hamkorlikdagi faoliyatga intilish yaqqol namoyon bo'ladi. Jamoa hayoti bilan yashash, yaqin o'rtoqlar, do'stga ega bo'lish xohishi do'stlar tomonidan qabul qilingan, tan olingan, hurmat qilingan bo'lishdek kuchli xohishdir. Bu muhim talabga aylanib boradi. O'smir uchun eng yoqimsiz vaziyat-jamoa va o'rtoqlarining noroziligi, muloqot qilishni xohlamaslik, eng og'ir jazo esa-ochiq yoki nooshkor aloqa uzish, gaplashmaslikdir. O'smirlar do'stlik munosabatlarining muhim me'yorlari-sha'nini hurmat qilish, tenglik, sodiqlik, do'stga yordam, to'g'ri so'zlikdir. O'smirning o'quv faoliyatida o'rta maktabga o'tish kuzatiladi. Bu bilan o'smirlarning o'qishi sezilarli darajada murakkablashadi: bitta o'qituvchi o'rniga besh-oltita yangisi paydo bo'ladi, ularning tushuntirish va so'rash usuli ham, o'quvchilarga talab va munosabati ham har xil. Buning ustiga o'qituvchilar ularni avvaliga yaxshi bilmaydilar, natijada "sevimli" va "sevimli bo'lmagan" o'qituvchilar paydo bo'ladi. O'smirlar bilimdon va talabchan, lekin materialni qiziqarli va aniq tushuntirib beradigan, darsni bir me'yorda tashkil eta oladigan, unga jalb qila oladigan, darsni har bir o'quvchi uchun maksimal darajada unumli o'ta oladigan adolatli, oqko'ngil va madaniyatli o'qituvchilarni yoqtiradilar. O'rta sinflarda o'quvchilar fanlar asosini o'rganish va o'zlashtirishga kirishadilar. Bolalar katta hajmdagi bilimlarni egallashi kerak bo'ladi. O'smirlik yoshining oxiriga kelib esa, ular o'zlarining bo'lg'usi kasbi va, umuman, kelajaklari haqida o'ylay boshlaydilar. Har bir ota-ona va pedagogik jamoa o'smir rivojlanish qonuniyatlarini bilishi, o'smirga nisbatan to'g'ri munosabatni yo'lga qo'yishi, farzandi xulq atvorini iloji boricha tushunishi, unga mustaqil inson sifatida munosabatda bo'lishi, undagi holat yetakchi faoliyat ekanini tushungan holda uning yaqin do'stlari davrasidan xabardor bo'lib, uning uchun hurmatli va ishongan do'stlari davrasida ko'proq bo'lishiga imkon berishi, qo'llab-quvvatlab turishi kerak. Yosh oilalar jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy yangilanishi va yuksalishini muhim sub'ektlaridan bo'lib, ijtimoiy

hayotda ro‘y berayotgan murakkab jarayonlarga o‘z ta‘sirini o‘tkazishda va taraqqiyotni harakatga keltirishida muhim ro‘l o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘oziyev E. Psixologiya. Yosh davrlar psixologiyasi. – T.: “O‘qituvchi”, 1994. – 223-b.
2. Abdullayeva M. O‘smirlarni oilaviy hayotga ma’naviy tayyorlashning ijtimoiy pedagogik shart-sharoitlari. T.: 2004. –132-b.
3. Xidirova F.F. Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari. Ped. fan. nom. diss. – T., 2007. –131-b.
4. Yorboboyeva.I.B. O‘smir yoshdagi o‘quvchilarni oilaviy hayotga tayyorlashning psixologik imkoniyatlari. Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў" ilmiy-uslubiy jurnalining 2022-yil 6\7 sonida ISSN-2181-7138.
5. Yorboboyeva.I.B. Psychological Problems of Preparing Teenagers for Family Life During Education. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching ilmiy jurnalining Volume 15| December 2022 ISSN: 2795-739X.